

RİCÂL KİTAPLARINDA MÜKERRER VE UYDURMA BİYOGRAFİ PROBLEMİ

*Yrd.Doç.Dr.Mehmet Eren**

Abstract

The Problem of Repeated and Invented Biography in the Rijâl Lexica

People have been recognized through their names, epithets and affinity. Therefore, if one seeks to ascertain a person, he/she should have the knowledge of the person's identity. In order to able to come to a judgment on the hadith transmitters and what they related, it must be identified that who they were and whether they lived in a given time. Otherwise, it would be impossible to draw a conclusion about the authenticity of the account of a transmitter whose identity is unknown. In this context, the hadith scholars made a great effort to preserve the knowledge of identity of thousands of hadiths transmitters in a perfect way. Nevertheless, they could not accomplish this purpose. So those scholars tried to solve the problem of confusion originating from the similarity in their names and epithets by having recourse to writing numerous books about this topic.

Key words: hadith transmitters, biographical lexicon , hadith criticism, rijâl lexica.

Giriş

Şahıslar, geçmişte ve günümüzde, isimleri, künyeleri, lakapları ve nispetleri ile tanınır. Bir kişinin kimliğinin tespiti için, başta bunların bilinmesi gerekir.

* Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Öğretim Üyesi.

Bu yüzden hadis âlimleri, ravilerin isim-künye (esmâ-künâ), lakap (elkâb) ve nispet (ensâb) bilgilerinin her biri için çok sayıda kitap yazmışlardır. Kimlik bilgilerindeki benzerlikler ve aynîlikler, şahısların birbiriyle karıştırılmasına, dolayısıyla bazen tek bir kişinin farklı birkaç ayrı şahıs, bazen de farklı birkaç şahsın aynı kişi zannedilmesine yol açabilmektedir. Muhaddisler, bu konularda görülen problemler üzerinde araştırma yapıp, onların halli için de çeşitli eserler ortaya koymuşlardır.

Bu yazıda, râvîlerin kimlik bilgileriyle ilgili bazı hususlar ve problemler hakkında bilgi verildikten sonra, bunlardan özellikle “benzer kimlik bilgilerinden ve farklı tanıtlardan dolayı ayrı kişiler zannedilme” sorunu üzerinde durulacaktır.

Kimlik Bilgilerini Tespit Etmenin Önemi

Hadis ricali kitaplarındaki biyografilerde, öncelikle, şahsı diğerler kişilerden ayıracak olan kimlik bilgileri zikredilir. Râvînin kimliğinin tespiti, oldukça önemli olan bir husustur. Zira kimlik bilgilerindeki benzerlik ve aynîlikler, râvîlerin birbirine karışmasına sebep olur. Binlerce kişiyi ihtiva eden bir kitapta, makul sayıda bulunan hatalar normal karşılanabilir. Günümüzde bile, dikkatli nüfus kayıtları mevcut olduğu halde, bazen kimlik bilgilerindeki benzerlikten dolayı şahıslar birbiriyle karıştırılabilmektedir. Örneğin, bir beldenin telefon rehberine göz atıldığında, adı ve soyadı aynı olan çok sayıda kişinin varlığı görülecektir.

Hadis râvîlerinin *isim, künye, lakap ve nispetlerinin* doğru olarak bellemesi, her bir râvînin ayrı-ayrı tanınması için gereklidir. Çünkü râvîler, adalet/dindarlık ve zapt/ilmî güvenilirlik bakımından aynı derecede kabûle şâyân değildir. Bazen, aynı adı taşıyan iki râvîden birisi *âdil* kabul edilirken, diğeri *sika/güvenilir* olmayabilir.¹

¹ “İsmâil b. Ebân” adlı Kûfe’li iki kişi, yakın zamanlarda yaşamışlardır. Yahyâ b. Ma’in, bunlardan “el-Ġanevî” nispetiyle tanınan hakkında, “yalancı, rivayetleri yazılmaz”; “el-Varrâk” diye bilinen için ise, “sika” demiştir. Yakub b. Şeybe b. es-Salt, bu iki İsmail’den de hadis yazmıştır. O halde, onun “İsmâil b. Ebân”dan naklettiği rivayetleri, bunun hangi “İsmail” olduğu tespit edilmedikçe kabul edilmez. Bu konudaki diğer bir misal, “İsmail b. Müslim”dir. Bu isimle bilinen, ikisi de Basra’lı, aynı tabakadan ve el-Hasan el-Basrî’den rivâyet nakletmiş olan iki kişi vardır. Künyesi “Ebû Rabî’a” olan, Mekke’ye yerleştiği için, “Mekkî” nispeti ile tanınır. O, *met-rûkû’l-hadis* (rivayetleri terk edilir) şeklinde cerh edilmiştir. “Ebû Muhammed” künyeli olan ise, “el-Basrî” ve “el-’Abdî” nispeti ile bilinir. Yahyâ b. Ma’in onun *sika* olduğunu söylemiştir. Zayıf olandan Süfyân es-Sevrî, Yezîd b. Hârûn ve Ebû ‘Âsım en-Nebîl; sika olandan ise Yahyâ b. Sa’îd el-Kattân, Abdurrahmân b. Mehdî, Vekî’ ve Ebû Nu’aym (el-Fadl b. Dükeyn) rivâyet nakletmiştir. O halde, bir isnatta geçen “İsmâil b. Müslim”in bunlardan hangisi olduğu, bu bil-

Kimlik Bilgileriyle İlgili Problemler

Arapça'da isim, künye, lâkap ve nispetlerdeki problemler üç grupta toplanır:

1. *Mü'telif-muhtelif* : Yazı şekli benzer, ancak telâffuzu farklı olanlar,
2. *Müttetik-müfterik* : Yazı şekli ve telâffuzu aynı, değişik şahıslara âit olanlar,
3. *Müteşâbih* : İsimleri veya künyeleri, yazı şekli ve telâffuz olarak aynı (müttetik-müfterik), fakat baba adları veya nispetlerinin yazı şekli benzer okunuşları farklı olanlar (mü'telif-muhtelif) yahut bunun tersi yani isimleri ve künyeleri "mü'telif-muhtelif", baba adları ve nispetleri "müttetik-müfterik" olanlar.

Hadisçiler, kimlik bilgilerindeki problemler ile ilgili bu üç branşın her biri için, küçük-büyük onlarca eser kaleme almışlardır. Bunlar hakkında özetle şu tespitlerde bulunabiliriz:

Mü'telif-muhtelif problemi, Arap alfabesindeki bazı harflerin şekil olarak birbirine benzemelerinden kaynaklanmaktadır. Müttetik-müfterik ise, yazılış ve okunuşları aynı olan isimlerin, kaç kişiye âit olduğunun tespit edilmesi problemidir. Bu iki problemin birlikte bulunduğu durumlar için de "müteşâbih" terimi kullanılır.

Mü'telif-muhtelif isimlerin Lâtin harfleri ile yazılması, belli ölçüde onların birbirinden ayrılmasına yardımcı olabilir. Ancak Arap alfabesindeki harfler için, Lâtin alfabesindeki transkripsiyon işaretlerinin kullanılması gerekmektedir. Yazılış ve okunuşları aynı olan isimlerin kaç kişiye âit olduğunu tespit etmek ise, bu konuyla ilgili yazılmış kaynaklara ve ricâl kitaplarına müracaatla halledilebilecek bir problemidir.

İsim, Künye veya Nispeti Aynı Olan Râvîlerin Tespiti

Hadis imamları, kendilerinden önceki râvîlerin çoğunu, onların tarîki ile gelen haberlerin senetleri vasıtasıyla tanıyorlardı. Bu yüzden muhaddisler, isim ve tabaka aynılığından dolayı birkaç kişiyi tek şahıs olarak yahut muhtelif şekillerde tanıtılan tek kişiyi bir kaç şahıs zannetme hatasına düşüyorlar; bazen de bu iki meselede bir karara varamayarak tereddüt içinde kalıyorlardı.

Kimlik bilgileriyle ilgili problemlerden birisi de, yazı şekli ve okunuşu aynı olmakla birlikte, farklı şahıslara âit olan isim ve nispetlerin, kimlere âit olduğu-

giler ışığında tespit edilemiyorsa, o rivayetle amel konusunda tevakkuf edilir. (el-Hatibü'l-Bağdâdî, *el-Kifâye fi 'ilmi'r-rivâye* -Kâhire, 1410/1990- s. 528-529)

nun doğru bir şekilde tespit edilmesidir. Müttetik-müfterik, bunlar hakkında kullanılan bir terim olup, Usûl-i Fıkıh'taki "müşterek lâfız" gibidir. Kelime ve isimlerdeki ortaklık, İslâmî ilimlerde, âlimlerin hataya düşme sebeplerinden birisidir.²

Kimlik bilgileri aynı, fakat aslında farklı kişiler olan râvîlerden, özellikle "birbirine yakın zamanlarda yaşamış ve aynı hocadan hadis rivâyet etmiş veya kendilerinden aynı kişilerin hadis almış olanlarının" bilinmesi önem arz eder.³ Çünkü bunların farklı şahıslar oldukları bilinmezse, hepsi tek bir kişi zannedilerek, birisi hakkında görülen cerh-tadil hükmü ötekiler için de geçerli sayılmış olur. Halbuki, onlardan bir kısmı sika, bir kısmı da zayıf râvîler olabilir.⁴ Tabakaları aynı olmayan ve hoca veya talebelerinin bir kısmında ortaklık bulunmayanların araştırılması ise, o kadar önemli değildir. Zira, onların birbirine karıştırılma ihtimali genellikle azdır.

Ubeydullah b. Abdullah el-Herevî (438/1046'dan sonra), bazı arkadaşlarının "aynı isim veya künyeyi taşıyanlardan rivâyet eden muhaddislerin, bu hocalarını tanıtacak bir kitap yazmasını" istemeleri üzerine, *el-Mu'cem fî müştebihi esâmî'l-muhaddisîn* adlı kitabını yazmıştır. Meselâ, Süfyân es-Sevrî ile Şu'be, her ikisi de "Ebû İshâk" künyeli üç ayrı kişiden rivâyet etmiştir.⁵ Herevî, her isim grubunun başında, onlardan kaç kişi olduğunu belirterek - Enes b. Mâlik beş tanedir gibi-, isim ve künyeleri aynı olan kişileri tanıtmaktadır.

Hadis râvîlerinin isim ve nispetlerindeki aynılık konusunda en önemli ve en geniş kaynak ise, şüphesiz el-Hatîbü'l-Bağdâdî'nin *el-Müttetik ve'l-müfterik* adlı on sekiz cüzlük kitabıdır.⁶ Hadis usulcülerinin bu eseri "çok güzel ve kıymetli bir kitap" şeklinde tavsif edip, bu sahada ondan sonra yazılan kitapları zikretmeye gerek görmemişlerdir.

² İbnü's-Salâh, *'Ulûmu'l-hadîs* (Beyrut, ts.) s. 356.

³ 'Irâkî, *Fethu'l-muğîs* (Beyrut 1413/1993) s. 418.

⁴ el-Hatîbü'l-Bağdâdî, *el-Kifâye* s. 528-529; Sehâvî, *Fethu'l-muğîs* (Beyrut, 1414/1993) III, 208.

⁵ Ebu'l-Fadl el-Herevî, *el-Mu'cem* (Riyad, 1411/1990) s. 23.

⁶ Millet Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 1515, 183 varak, h. VII. asır; 10.cüzden ("Abdullah b. Müslim" on bir tanedir) 18. cüzün sonuna kadar. Süleymâniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2097, 239 varak, 10. cüzden sonuna kadar. Bu iki nüsha aynıdır. Diğer iki nüshası için bkz. 'Umerî, *Mevâridü'l-Hatîb* (Riyad, 1405/1985) s. 72, dn. 8. Mahmûd et-Tahhân, bu kitabın 3-9. cüzlerini özel bir kütüphaneden temin etmiş ve ilk iki cüzün bulunamadığını bildirmiştir. (*el-Hâfız el-Hatîbü'l-Bağdâdî* -Beyrut, 1401/1981- s. 162-163) Ayrıca, Bayezit Millî Ktp., Umûmiyye, nr. 60'ta bir nüshası daha bulunmaktadır. (*el-Fihrisü's-şâmil* -Ammân, 1411/ 1991- III, 1362)

Hatîb, kitabına daha çok, “tabakaları birbirine yakın olanlar ile hoca ve talebelerinde ortaklık bulunanları” almıştır.⁷ Çünkü isim aynılığından dolayı bir kaç kişinin tek şahıs zannedilmesi, asıl bu durumda önemli olur. Birbirinden uzak dönemlerde yaşamış olanların isimlerindeki aynılık, fazla bir problem çıkarmaz. Bundan dolayı Hatîb, tabakaları birbirinden uzak olanları kitabına almamıştır.

Hatîb’in metodu şöyledir: Önce, ortak ismi yazarak o isimde kaç kişi olduğunu söyler. Sonra, sahabeden olanlardan başlayarak onların listesini sunar. İsim sahibinin; dede adını, künyesini, nispetini ve lâkabını belirterek onların birbirinden ayrıldıklarını göstermiş olur. Bazen, söz konusu kişinin vefat tarihine, hoca ve talebelerinden bir kaçına işâret eder. Çoğu zaman, senesinde bahsettiği şahsın geçtiği bir rivâyeti kendi isnadıyla nakleder. Bu kitapta, aynı adı taşıyan en az iki, en fazla on yedi kişi olduğu tespit edilmiştir.⁸

Ebü'l-Fadl Muhammed b. Tâhir el-Makdisî (507/1113), müttetik-müfterik nispetlere dair *el-Ensâbü'l-müttetika*⁹ adlı eserinde, her nispette kaç kişi varsa, önce o nispeti o sayıda tekrarlar. Sonra, sırasıyla her birinin nispet edildiği hususu açıklayarak, o nispetle tanınan âlimlerden bir kısmının adını zikreder. Verdiği biyografilerde, bazen âlimlerin hoca ve talebelerinden bir-iki tanesini anarak, künye ve lâkapları ile vefat tarihlerini belirtir. Çok kişi bulunan nispetlerde *ve fihim kesra* diyerek örnek vermeden geçer. Ona göre, yazılış ve okunuşları aynı olan bu nispetlerden birisi zamanla daha meşhur olmuş, diğerlerine ise az kimse nispet edilmiş olabilir. Ancak, hataya düşülmemesi için, az sayıda kişiye ait olan o nispetlerin de belirtilmesi gerekmektedir.¹⁰

⁷ 'Irâkî, *Fethu'l-muğîs* s. 422.

⁸ Mahmûd et-Tahhân, a.g.e. s. 165. Örneğin, “Ömer b. el-Hattâb” isminde altı kişinin olduğunu belirterek, onları halife Hz. Ömer'den başlamak suretiyle, “el-Kûfi”, “er-Râsibî”, “İbn Huleyle”, “İbn Hâlid” ve “es-Sicistânî” şeklinde sıralamıştır. (a.g.e. s. 166-167)

⁹ Bu eser, müttetik-müfterik nispetler konusunda ilk kitap olduğu gibi, râvîlerin nispetleriyle ilgili ilk çalışma olarak da kabul edilebilir. Zira Makdisî, muhaddislerin her türlü nispeti konusunda müstakil ilk kitabın müellifi olan er-Ruşâtî (542/1147)'den önce yaşamıştır.

¹⁰ Ebû Mûsâ Muhammed b. Ömer el-Medîni (581/1185), onun üzerine *Ziyâdât* adlı zeylini yazmaya başlayınca, konunun çok çetrefil olduğunu fark etmiş, kitabı yakından incelemesi neticesinde, müellifin geniş ilmine rağmen birçok yerde hataya düştüğünü tespit ederek, bu hataları açıklamaya karar vermiştir. Benzeri hatalara düşmekten kendisinin de emin olmadığını itiraf ederek, sebebini şu şekilde açıklar: “Çünkü bu nispetlerin ekserisi, asılları ve nesepleri yönünden muhtelif olan kabilelere ve tam bir şekilde kayıt ve zapt edilmedikleri bir zamana dayanmaktadır.” (s. 169)

Kimlik Bilgileri Aynı/Benzer Râvîler Hakkında Bir Teori

Yukarıda konuyla ilgili önemli kaynakların muhteva tanıtımından anlaşılacağı üzere, muhaddisler bu konuda prensip olarak, genellikle “aynı kimlik bilgilerine sahip râvîlerin, farklı kişiler olduğunu” kabul ederler. Bununla birlikte, zaman-zaman, aynı kimlik bilgileri ile tanıtılan şahıslar içinde, yanlışlıkla mükerrer olarak zikredilenlerin olduğunu açıklamaktan da geri kalmazlar. Fakat onlar, bir kâide olarak “bunlardan sadece bir veya birkaçının gerçek, diğerlerinin uydurma kişiler olduğunu” söylememişlerdir.

Bu iddiayı, Hadis ilminde isnat odaklı araştırmaları bulunan günümüz batılı ilim adamlarından G. H. A. Juynboll ortaya atmıştır.¹¹ O, bu konuda, “figür/anahtar şahsiyet teorisi”den bahseder. Buna göre; kimlik bilgilerinde benzerlik/aynılık bulunan bir grup râviden, sadece bir veya birkaçı gerçek şahsiyettir. Diğerleri, bu meşhur şahıs(lar)ın kimlik bilgilerinin kullanılması suretiyle uydurulmuş kişilerdir.

Juynboll, bu konuyu, İbn Hacer el-‘Akalâni’nin *Tehzîbü’t-tehzîb*’inde fazla sayıda geçen benzer/aynı kimlik bilgilerine sahip kişileri esas alarak incelemiştir. Halbuki, yukarıda bir-iki örnek verildiği gibi, konunun müstakil kaynakları vardır. Yazar, bunlardan tamamen habersiz olmamasına rağmen, her nedense sanki onlardan hiçbir şekilde bahsetmemeye özen göstermiştir. Sadece bir yerde (s. 186), o da dolaylı olarak, Hatîb’in *el-Müttefik ve’l-müfterik*’ini zikreder. Muhaddislerin müttefik-müfterik konusunda büyük gayret sarf ederek hazırladıkları onlarca eser, onun tarafından âdetâ görmezlikten gelinmektedir.

Anahtar şahsiyetlere örnek olarak Juynboll şu isimleri incelenmiştir: Hafs b. Ömer, İkrime, Bişr, Ebû İshâk, Nâfi‘, Şu‘be, Sâbit, Enes ve Zührî. Ayrıca “belirli isimlerde yığılma” başlığı altında, ricâl kitaplarında çok geçen bazı isimler zikredilmektedir.

Hafs b. Ömer’ler

“Hafs b. Ömer” adlı kişilerin sayısının, ilk tabakât kitaplarından sonra yazılan ricâl kitaplarında, zaman içinde gittikçe artmasını şüpheyile karşılanarak, bunların çoğunluğunun, özellikle h. 220 civarında öldüğü söylenenlerin, uydurma kişiler olduğunu söylenir. (s. 179)

¹¹ O, *Muslim Tradition* (Cambridge University Press, 1983) adlı eserinin 4. bölümünde (s. 134-160) bu konuyu incelemektedir. Çv. Salih Özer, *Hadis Târihinin Yeniden İnşâsı* (Ankara Okulu Yay., Ankara, 2002) s. 173-200. Yukarıda metin içindeki sayfa numaraları, eserin tercümesindeki sayfaları göstermektedir.

Biz, bu hususta, onun ricâl kitaplarının kendilerine has özelliklerini gözden kaçırdığını tahmin etmekteyiz. Zira, İbn Sa'd ve Halîfe b. Hayyât'ın *Tabakât*'larında ve diğer tabakât kitaplarında, daha çok meşhur kişilere yer verilir. Halbuki, Buhârî'nin *et-Târîhu'l-kebîr*'i ile İbn Ebî Hâtim'in *el-Cerh ve't-ta'dîl*'i gibi alfabetik tertipli eserlerde, aynı isimde olan bütün kişiler toplanmaya çalışılmaktadır. İbn Hacer'in *Tehzîbü't-tehzîb*'i ise, kütüb-i sitte ricâli için yazılan Mizzî'nin *Tehzîbü'l-kemâl*'inin kısaltılmış ve bazı ilâveler yapılmış şeklidir.

Buhârî, Hafs b. Ömer adlı 15, İbn Ebî Hâtim ise 36 kişi saymıştır. Bunların içinde mükerrer ve meçhul olanlar vardır. İbn Hacer'in *Tehzîb*'inde bu sayı 16'ya düşer.¹² Yani, kütüb-i sitte ricâli arasında Hafs b. Ömer adlı 16 kişi bulunmaktadır. Bunlardan sadece üçünün Şu'beden rivâyet ettiği belirtilir: el-Havdî, el-'Adenî ve er-Râzî.

'Ikreme'ler

Bilindiği gibi, İbn Abbâs'ın azatlı kölesi olan 'Ikreme oldukça meşhurdur. Tâbiîn tabakasındaki diğer beş 'Ikreme, Juynboll'a göre uydurma kişilerdir. (s. 180) Buhârî, 'Ikreme adlı on üç, İbn Ebî Hâtim ise on beş kişi saymıştır. İbn Hacer de, kütüb-i sitte'de rivâyeti geçen altı 'Ikreme'yi tanıtmaktadır.¹³

Bişr'ler

"Bişr" adlı râvîlerin, değişik hadis merkezlerindeki dağılımını veren yazar, Medîne'de Bişr isimli hiçbir kişi yokken, Basra'da on yedi Bişr'in bulunmasına dikkat çekerek (s. 181), onların çoğunun uydurma kişiler olduğunu ima etmektedir. Bazı yerlerde, bir dönem, belirli isimler yaygın/moda olarak kullanılabilir. Kanaatimizce, Basra'da Bişr adlı çok sayıda râvinin bulunmasının sebebi de, bu yaygın kullanım olmalıdır.

Buhârî, "Bişr" adlı 59, İbn Ebî Hâtim ise 108 kişi saymıştır. O, Buhârî'nin zikrettiği kişilerden altısını kitabına almamıştır. Farklı olarak, kendisi 55 kişi vermiş olmaktadır. İki kaynak arasındaki en belirgin fark, Buhârî'nin vefat tarihlerini vermeye özen göstermesi, İbn Ebî Hâtim'in ise vefat tarihlerini az zikretmesidir. Buna karşılık, İbn Ebî Hâtim, biyografileri daha geniş tutmuş, özellikle şahsın cerh-tadili ile ilgili bilgileri aktarmaya özen göstermiştir. Bu bize şunu gösterir: Her müellif, kitabına, kendi ulaştığı ve tercih ettiği bilgileri almaktadır. Bişr adlı râvîlerin bir bölümü meçhul, bir kısmı da mükerrerdir. Basra'ya

¹² Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr* (Beyrut, 1407/1986) II, 364-366; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl* (Beyrut, ts.) III, 177-184; İbn Hacer el-'Askalânî, *Tehzîbü't-tehzîb* (Beyrut, 1417/1996) I, 623-629.

¹³ *et-Târîhu'l-kebîr* VII, 48-50; *el-Cerh ve't-ta'dîl* VII, 6-11; *Tehzîbü't-tehzîb* IV, 157-166.

nispet edilenler 20 civarındadır. İbn Hacer, kütüb-i sitte'de rivâyeti geçen 35 Bişr zikreder. Bunların 14'ü Basra'lıdır. Üçü de, aslen Basra'lı olmalarına rağmen, başka yerlerde ikâmet etmişlerdir.¹⁴

Ebû İshâk'lar

“Ebû İshâk” künyesinin, bilhassa Kûfe'li, sonra Basra'lı râvîler arasında çok sık görüldüğünü belirten Juynboll, ismi belirtilmeden sadece “Ebû İshâk” denilenlerin çoğunun uydurma kişiler olduğu kanaatindedir. Ona göre, tâbiîn tabakasında kimliği açıklanmayan bir “Ebû İshâk” bulunan Kûfe ve Basra kökenli isnatlar, ilgili oldukları metinlere bakılmaksızın son derece şüpheli sayılmalıdır. (s. 181-182)

Meşhur muhaddislerden Süfyân es-Sevrî ile Şu'be'nin ikisi de, “Ebû İshâk” künyeli dört ayrı kişiden hadis rivâyet etmiştir. Onların adları şöyledir: ‘Amr b. Abdullah es-Sebî’î, Süleymân b. Fîrûz eş-Şeybânî, İsmâîl b. Recâ’ ez-Zübeydî ve İbrâhîm b. Müslim el-Hecerî. Bunların dördü de, Abdullah b. Ebî Evfâ’dan hadis rivâyet etmiştir.

Bir isnatta sadece “Ebû İshâk” geçiyorsa, şu bilgilere göre bunlardan hangisi olduğu tespit edilir: Sevrî ile Şu'be, Sebî’î’den rivâyet ettiklerinde sadece “Ebû İshâk” derler. Sebî’î’nin rivâyetlerinin büyük kısmı, el-Berâ’ b. ‘Âzib (r.a.) ile Zeyd b. Erkam (r.a.)’dandır. Sevrî ile Şu'be, Şeybânî’den naklettikleri rivâyetlerin çoğunda onun “Şeybânî” nispetini zikrederler, bazen bunu zikretmedikleri de olur. Şa'bî kanalıyla naklettikleri rivâyetlerdeki Ebû İshâk ise, Şeybânî’dir, başkası değil. Hecerî’ye gelince, ondan daha çok Şu'be rivâyet eder. Hecerî’nin rivâyetlerinin çoğu, Ebû'l-Ahvas el-Cüşemî’denir. Sebî’î de, bu Ebû'l-Ahvas’tan hadis rivâyet etmiştir. Sevrî ile Şu'be, Zübeydî’den naklettikleri rivâyetlerin çoğunda, onu künyesi “Ebû İshâk” ile değil, adıyla (İsmâîl b. Recâ’) zikrederler. Zübeydî’nin rivâyetlerinin çoğu, babası Recâ’ ile İbrâhîm en-Neha’î’denir.¹⁵

¹⁴ *et-Târîhu'l-kebir* II, 70-86; *el-Cerh ve't-ta'dil* II, 351-372; *Tehzîbü't-tehzîb* I, 337-350.

¹⁵ Ebû'l-Fadl el-Herevî, a.g.e. s. 69. Juynboll, sadece Sebî’î ile Şeybânî’yi kabul eder gözükmektedir. Müslim, künyesi “Ebû İshâk” olan 62 râvîyi zikreder. Bunlardan Seleme b. Sâlih “za’îfü'l hadîs”, Muhammed b. Kesîr “metrûkû'l-hadîs”, İbrâhîm b. Hirâse “zâhibü'l-hadîs”, İsmâîl b. Ebân el-Ğanevî “metrûkû'l-hadîs” ifadeleriyle cerh edilmiştir. İki kişinin adı belirtilmez: Abdullah b. el-Hâris’in mevlâsı olan Ebû İshâk, Ebû Hüreyre’den hadis rivâyet etmiş; ondan da Sa’îd el-Makburî rivâyet nakletmiştir. Yine Ebû Hüreyre’den rivâyet eden diğer Ebû İshâk’tan ise, Yahyâ b. Ebî Kesîr hadis nakletmiştir. (*el-Künâ ve'l-esmâ -Medîne*, 1404- I, 33-49) Kütüb-i sitte ricâlerinden “Ebû İshâk” künyesiyle meşhur olan on kişi için bkz. İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb* VI, 282-283.

Nâfi'ler

Abdullah b. Ömer (r.a.)'in mevlâsı meşhur Nâfi'in dışında, çoğunluğu Hicâz'lı özellikle Medine'li olan Nâfi'lerin tümü, Juynboll'a göre büyük ihtimalle uydurma kişilerdir. Onun tespitine göre, İbn Ebî Hâtim'in *el-Cerh ve't-tâ'dîl*'inde Nâfi' adlı 36 kişi varken, bu sayı İbn Hacer'in *Tehzîb ve Lisân*'ında toplam 26'ya inmektedir. Bu durum, Şu'be adlı kişiler için de söz konusu edilebilir. Zira, *Cerh*'te Şu'be'lerin sayısı dokuz iken, *Tehzîb* ile *Lisân*'da toplam yedi Şu'be vardır. Yazar, "çok enteresan" bulduğu bu hususu, şu varsayımla izaha çalışmaktadır: Sonraki hadis âlimleri nezdinde, meşhur Nâfi' ve Şu'be'nin popülerlikleri o kadar artmıştır ki, Nâfi' yahut Şu'be adını taşıyan birkaç uydurma ve belirsiz kişilik, zamanla kaybolup gitmiştir. (s. 182-184)

Bu izah tarzı, bizce, yazarın bu konudaki ana tezine ters düşmektedir. Zira o, aynı/benzer kimlik bilgilerine sahip râvîlerden sadece meşhur olan bir ikisinin gerçek, ötekilerin bunların ününden dolayı sonradan uydurulmuş kişiler olduğunu savunur. Yani, meşhur bir şahıs, kendi kimlik bilgilerine sahip uydurma kişilerin çoğalmasına sebep olurken, şimdi tam tersine onların kaybolup gitmesine gerekçe gösterilmektedir.

Ricâl kitaplarının özelliklerinin dikkate alınması, bu sayıların izahı için yerlidir. Buhârî'nin *et-Târîhu'l-kebîr*'i ile İbn Ebî Hâtim'in *el-Cerh ve't-tâ'dîl*'i, her hangi bir rivâyette adı geçen tüm râvîler için telif edilmiş olan eserlerdir. İbn Hacer'in *Tehzîb*'i, kütüb-i sitte'de rivâyetleri bulunanları ihtiva eder. *Lisânü'l-Mîzân* ise, zayıf râvîler için yazılmıştır. O halde, muhtevalarının gereği olarak, bu sayıların her bir kitapta farklı olması normaldir. Ayrıca müelliflerin, kendi araştırması sonucu ulaştığı sayıları esas aldığı da unutulmamalıdır.

Bu yüzden, Nâfi'lerin sayısı, Buhârî'nin *Târîh*'inde 28, İbn Ebî Hâtim'in *Cerh*'inde 37 iken, İbn Hacer'in *Tehzîb*'inde 19'a düşmektedir.¹⁶ Bunların bir kısmı, kimlik bilgilerindeki benzerlikten dolayı mükerrer olarak zikredilmiş yahut meçhul olan kişilerdir. Ama, "sadece bir-ikisi gerçek, diğerlerinin tümü uydurma kişilerdir" şeklindeki bir iddiayı, biyografilerinde verilen farklı bilgilerden dolayı, doğru kabul etmek pek mümkün görülmemektedir.

Şu'be'ler

Buhârî ile İbn Ebî Hâtim, ikisi de, meşhur Şu'be b. el-Haccâc'ın dışında, aynı kişiler olan dokuz Şu'be zikretmiştir. İbn Hacer, kütüb-i sitte ricâli içinde, Şu'be b. el-Haccâc'ın dışında, birisi Kûfe'li diğeri İbn Abbâs'ın mevlâsı olan iki

¹⁶ *et-Târîhu'l-kebîr* VIII, 81-87; *el-Cerh-ve't-ta'dîl* VIII, 451-459; *Tehzîbü't-tehzîb* V, 584-590.

Şu'be b. Dînâr'a yer vermiştir. İlkinden Nesâî, ikincisinden Ebû Dâvûd birer hadis rivâyet etmiştir.¹⁷

Sâbit'ler

Juynboll'a göre, "Sâbit" adlı râvîlerin de çoğu gerçek kişiler değildir. Bu isim, sağlam olmayan isnatlara güvenilir bir görünüş vermek için sokuşturulmuştur. Öyle ki, Enes'ten hadis nakleden sekiz ayrı "Sâbit" söz konusudur. Bunlar, herhalde, meşhur Sâbit b. Eslem el-Bünânî adından dolayı uydurulan kişilerdir. (s. 184-185)

Buhârî "Sâbit" adlı 47, İbn Ebî Hâtim ise 63 kişi zikretmiştir. İbn Ebî Hâtim, Buhârî'nin verdiklerine 16 kişi ilâve etmiştir. O, babasından naklen, bazı Sâbit'lerin meçhul olduğunu söyler. Baba ve dede adı anılmayan yedi Sâbit'i sonda vermiştir. İbn Hacer, bunlardan kütüb-i sitte'de rivâyeti geçen 24 kişiyi zikreder. Altısının Enes'ten hadis rivâyet ettiği belirtilmiştir. Biyografileri incelendiğinde, başta Sâbit el-Bünânî olmak üzere, onların müstakil kişiler oldukları anlaşılmaktadır.¹⁸

Enes'ler

İsnadın, bir kurum olarak, ancak hicrî birinci asrın sonlarına doğru, tam bir şekilde kullanılmaya başlandığı görüşünde olan Juynboll, bu yüzden isnatların sahâbe ve tâbiîn tabakasındaki râvîleri belirlemenin çok zor olduğunu söyler. -Hattâ o, kitabının genelinde, J. Schacht'ın yolundan giderek, isnatların bu kısmındaki isimlerin sonradan tamamlandığı tezini savunmaktadır.- Meselâ, Enes b. Mâlik (r.a.), isnatlarda "Enes" adını taşıyan ve büyük ihtimalle gerçek olmayan bir takım kişilerin ortaya çıkmasına sebep olan en önemli sahâbilerden birisi haline gelmiştir. Bu yüzden Enes adının geçtiği her isnadın güvenilirliği, en iyi durumda, şüpheli olmaktadır. (s. 185)

Buhârî, Enes adlı 16, İbn Ebî Hâtim ise 21 kişi zikreder. İbn Hacer, bunlardan kütüb-i sitte'de rivâyeti geçen yedi kişiye yer verir. Hz. Peygamber'in hizmetçisi olarak meşhur Medîneli Ebû Hamza Enes b. Mâlik, Basra'da yaşamış ve h. 93'te ölmüştür. Tek hadis rivâyet etmiş olan Enes b. Mâlik el-Ka'bî de

¹⁷ *et-Târihu'l-kebir* IV, 243-245; *el-Cerh ve't-ta'dil* IV, 367-371; *Tehzibü't-tehzib* II, 498-499. Ebû Nu'aym Ahmed b. Abdullah el-İsbehânî, adı Şu'be olan râvîler ve rivâyetlerine dair küçük bir kitap yazmıştır. Bu kitapta, meşhur Ebû Bistâm Şu'be b. el-Haccâc'ın dışında, Şu'be adlı dokuz kişiye yer verilir. Ayrıca, Ebû Bekr b. 'Ayyâş'ın adı hususunda; "Şu'be", "Mutarrif" ve "Müslim" şeklinde görüşler bulunduğuna işaret edilmiştir. (*Zikru men ismühû Şu'be* -Medîne, 1997- s. 31-78)

¹⁸ *et-Târihu'l-kebir* II, 159-173; *el-Cerh ve't-ta'dil* II, 448-461; *Tehzibü't-tehzib* I, 384-395.

Basra'da ikâmet etmiştir.¹⁹ Bu iki sahâbînin dışında, hadis râvîleri arasında “Enes b. Mâlik” adlı üç kişi daha vardır: İmam Mâlik'in babası Enes b. Mâlik b. Ebî 'Âmir el-Asbahî, Enes b. Mâlik es-Sayrafi ve Enes b. Mâlik el-Kûfi.²⁰

Hâlid'ler ve Sa'îdler

Ricâl kitaplarında belirli isimlerde yığılma olduğunu söyleyen Juynboll, bunlardan “Hâlid” ve “Sa'îd” adlarına dikkat çeker. Ona göre, Hâlid'lerin çoğu, meşhur Hâlid b. Mihrân; Sa'îd'ler de, Sa'îd b. Ebî Sa'îd el-Makburî'den dolayı uydurma kişilerdir. (s. 186)

Buhârî, yedi sahâbîyi baş tarafta olmak üzere, diğerlerini baba adlarına göre alfabetik tertiple toplam 167 Hâlid zikreder. Sondaki üç kişi, rivâyetlerde sadece “Hâlid” şeklinde geçenlerdir. Baba adı “Abdullah” olan 11, “Yezîd” olan 14 Hâlid vardır. Bunlar, dedelerinin, künyelerinin, nispetlerinin vs. zikredilmesi ile birbirinden ayrılırlar. İbn Ebî Hâtîm, bu listeye 54 kişi ilâve ederek, toplam 221 Hâlid saymıştır. Sonda, rivâyetlerde baba ve dedeleri belirtilmemiş 14 Hâlid vardır. İbn Hacer, kütüb-i sitte ricâlinden, -mükerrerler çıkarıldığında- 100 civarında Hâlid'e yer vermiştir.²¹

“Sa'îd” adlı râvîlere gelince, Buhârî, sahâbeden altı kişiyi başa alarak, toplam 243 kişi zikreder. Sondaki üç “Sa'îd”, baba ve dede adları belirtilmeyenlerdir. Baba adı “Abdullah” olan 13, “Abdurrahman” olan ise 14 Sa'îd vardır. Bunlar, dede adlarının, künye-nispetlerinin vs. zikredilmesi ile birbirinden ayrılırlar. İbn Ebî Hâtîm, 95 kişi ilâve ederek, Sa'îd'lerin sayısını 338'e çıkarmıştır. Sondaki 18 Sa'îd, baba ve dede adları belirtilmemiş olanlardır. İbn Hacer, bunlardan kütüb-i sitte'de rivâyeti bulunan -mükerrerler düşüldüğünde- 160 civarında Sa'îd'i tanıtmaktadır.²²

¹⁹ *et-Târîhu'l-kebîr* II, 27-35; *el-Cerh ve't-ta'dîl* II, 286-289; *Tehzîbü't-tehzîb* I, 295-298.

²⁰ Ebü'l-Fadl el-Herevî, a.g.e. s. 26. Hatîb'in, “Enes b. Mâlik es-Sayrafi el-Kûfi” adıyla tek kişi zikretmesi, son iki Enes'in aynı şahıs olduğunu akla getirmektedir. (*el-Muvaddih li evhâmi'l-cem' ve't-tefrîk* -Müessesetü'l-kütübî's-sekâfiyye, ts- I, 457-458) Ebü Hâtîm, “Kûfi” nispetli Enes b. Mâlik'in meçhul olduğunu söylemektedir. (*el-Cerh ve't-ta'dîl* II, 287)

²¹ *et-Târîhu'l-kebîr* III, 136-185; *el-Cerh ve't-ta'dîl* III, 320-364; *Tehzîbü't-tehzîb* II, 52-84. Bir isnatta “Hâlid 'an Hâlid” geçerse, buradaki ilk Hâlid, Hâlid b. Abdullah el-Vâsîti; ikinci Hâlid ise, Basra'lı Ebü'l-Menâzil Hâlid el-Hazzâ'dır. Hâlid el-Hazzâ', Ömer b. Abdülazîz'in âmili Hâlid b. Ebi's-Salt vasıtasıyla Ömer (b. Abdülazîz)'den de rivâyet nakletmiştir. (Ebü'l-Fadl el-Herevî, a.g.e. s. 107)

²² *et-Târîhu'l-kebîr* III, 452-522; *el-Cerh ve't-ta'dîl* IV, 1-78; *Tehzîbü't-tehzîb* II, 291-352. “Sa'îd b. Ebî Sa'îd” diye tanınan Medîne'li üç kişi vardır. Meşhur olan, Ebü Sa'd Keysân el-Makburî'dir. İkincisi “el-Mehrî” nispetli Ebü's-Semî'tir. Üçüncüsü de, Ebü Bekr İbn Hazm'ın mevlâsı olup, “el-Hudrî el-Ensârî” nispetiyle bilinir. (Ebü'l-Fadl el-Herevî, a.g.e. s. 153)

“Hâlid” ve “Sa’îd” adlı râvîlerin sayısı hakkında yaptığımız bu basit araştırmadan çıkarabileceğimiz sonuç şudur: Bunların bir kısmının, yanlışlıkla veya işaret edilerek mükerrer olarak zikredildiği, bazılarının da meçhul kişiler olduğu görülmektedir. Ama biz, biyografilerinde farklı bilgiler verilen bu kadar çok sayıdaki kişiden, sadece bir kaçının gerçek, diğerlerinin uydurma olmasını doğrusu fazla mantıklı bulmuyoruz. Bilâkis bu isimlerin, yaygın olarak kullanıldığını düşünmenin daha doğru olacağını düşünüyoruz.

“Zührî” nispetli kişiler

Juynboll tarafından incelenen son örnek “Zührî” nispetidir. Ona göre, İbn Şihâb ez-Zührî diye meşhur olan Muhammed b. Müslim (124/742), isnatlarda adı en çok geçen ve mükemmel bir anahtar kişiliktir. Onun iki yüzden fazla hocasının, bir o kadar da talebesinin bulunmasını ve 2200 hadis rivâyet etmiş olmasını, hadisin ilk asırdaki yavaş gelişiminden dolayı, şüphe ile karşılayan Juynboll, bu geniş faaliyetin ancak “Zührî isminin birden fazla kişiyi temsil ettiği ispatlandığı takdirde mümkün görülebileceğini veya yersizliğini kısmen kaybedeceğini” söyler. (s. 187-188) O, Zührî’nin gerçekleştirdiği hadis faaliyetinin, bir kişi tarafından yapılmasının mümkün olmayacağını ileri sürerek, bu birikimin onun adının kullanılarak sonradan ortaya konduğunu düşünmektedir.

Juynboll, “Zührî” nispetli 120 kişi tespit etmiştir. Altmış altı tanesi, çağdaş olmakla birlikte, İbn Şihâb’dan biraz büyük veya küçüktür. Bunların çoğu, ya İbn Şihâb’ın şeyhleridir veya öğrencileridir. Yani, İbn Şihâb ile irtibatlandırılan hadis malzemesiyle, onlar da şu ya da bu şekilde ilgilidirler. Bu 66 kişiden 39’u İbn Şihâb’ın akrabası, 12’si İbn Şihâb’ın kabilesi olan Benû Zühre’nin azatlı kölesi, 4’ü de onların halîfi (anlaşılması)dir. On bir kişinin durumu ise tespit edilememiştir. (s. 190) “Zührî” nispetli kişiler hakkında, oldukça geniş bir inceleme-araştırma yapmış olan Juynboll’un ispatlamaya çalıştığı iki ihtimalli teorisi şudur: Zührî nispetine sahip kişilerin çoğu, ya akrabalık veya köle-efendi ilişkisi yahut başka irtibatlardan dolayı bu isimle belirtilmiş olabilir. Yahut, Zührî/İbn Şihâb diye bilinen o büyük muhaddisle karıştırılması için, bu şekilde adlandırılmak istenmiş olabilirler. (s. 190-191)

Bize göre, doğru ve normal olan, bu teorinin birinci kısmıdır. Benû Zühre’den veya bu oymak ile irtibatlı olan kişiler, “Zührî” nispetini bir “âile ismi”

Baba ve dede adı belirtilmeyenlerin sayısının, *Târîh*’te az *Cerh*’te çok olmasının sebebi, Buhârî’nin rivâyetlerde sadece adıyla geçen yani kim olduğu bilinmeyenleri zikretmesi, İbn Ebî Hâtîm’in ise baba-dede adlarıyla değil ama nispet vs. gibi diğer kimlik bilgileriyle tanınanları da buraya almasıdır.

şeklinde kullanmışlardır. Bu durum, sadece onlara has da değildir. “Aile nispeti” ile tanınan birçok hadis râvisi ve muhaddis vardır. Teorinin ikinci kısmının genelleştirilmesi ise, kanaatimizce zordur. Zira burada, kasıtlı olarak gizleme ve yanıltma söz konusudur. Birkaç kişi bu yola başvurmuş olabilir, ancak çoğunluğun böyle olduğu söylenemez.

“Zührî” nispeti, Kureyş’in bir kolu olan Benû Zühre’nin atası Zühre b. Kilâb’a mensûbiyeti ifade eder. Zührî nispetli kişilerin çoğu, bu aşiretle olan bağlarından dolayı o nispeti almışlardır. Yani, meşhur olan “Zührî”ler bunlardır. Bundan başka, “Zühre” âilesi olan üç aşiret daha vardır. Ensâr’ın kollarından Neccâr’ın Zühre’si, Cüheyne’nin Zühre’si ve Büzeyl b. Sa’d’ın Zühre’si. Ayrıca, “Zührî” nispeti, İbn Şihâb ez-Zührî’nin rivayetlerine büyük önem vererek, onların tümünü toplamaya çalışan Muhammed b. Yahyâ ez-Zühli için lâkap olarak da kullanılmıştır.²³

Zührî örneğinde, diğerlerinden farklı olarak, uydurma kişilere fazla vurgu yok. Bilâkis, nesep şecereleriyle tespit edilen “Zührî” nispetli kişilerin, gerçek şahıslar olduğu kabul edilir. Ancak, bunlar kanalıyla, “Zührî” adının süistimal edildiği iddiası var. Zira Juynboll’a göre, İbn Şihâb’ın, kendisine nispet edilen faaliyetleri tek başına gerçekleştirmesi mümkün değildir. Bu yüzden, onun adına uydurulan hadisler, müphem “Zührî” kisvesi altında ortaya atılarak, güya bunlara atfedilmiş olmaktadır. O şöyle der: “Kısaca, gerçek Zührî hadislerini, uydurma olanlarından ayırmak artık imkânsızdır... Bu olgu vasıtasıyla, Zührî yani İbn Şihâb ya da sahte bir Zührî, anahtar bir kişiliğe dönüşmüştür, fakat gerçeğinden büyük bir kişilik. (s. 197-198)

Bu örneklerle ispata çalışılan “anahtar şahsiyet” teorisi, temelde şu varsayıma dayanır: “Çok yaygın olmayan bir ismin, umulmadık bir şekilde çok (sayıda) kişi tarafından paylaşıldığı görülürse, (bilinmelidir ki) bu kişiler muhtemelen bir veya bazen iki gerçek kişiyle ilgili olarak ortaya çıkmış uydurma kişilerdir.” (s. 179)

²³ İbnü’l-Kayserânî, *el-Ensâbü’l-müttefika* (Leiden, 1865) s. 69; Sem’ânî, *el-Ensâb* (Beyrut, 1408/1988) III, 180-181. Sem’ânî, İbn Şihâb’dan başka, Zühre b. Kilâb’a nispet edilen beş kişi sayar: Ebû İshâk İbrâhîm b. Abdurrahmân, Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed, İbrâhîm b. Sa’d, Ebü’l-Fadl Ubeydullah b. Abdurrahmân ve Ebû Seleme b. Abdurrahmân. Ebû Temîm, Neccâr’ın; ‘Amr b. Sa’lebe de Cüheyne’nin Zühre’sine nispet edilir. Zührî nispeti, Muhammed b. Yahyâ’ya da lâkap olarak verilmiştir. Böylece Sem’ânî, İbn Şihâb’dan başka, “Zührî” nispeti ile meşhur olan sekiz kişiyi tanıtmış olmaktadır. İbnü’l-Esîr (630/1232), *Lübâb*’ında bunlara Büzeyl’in Zühre’sini ilâve ederek, örnek olarak sahâbî ‘Adî b. Ebi’z-Zeğbâ’yı zikretmiştir.

Bu varsayım hakkında şunu söyleyebiliriz: Hicrî ilk üç asırda, hangi isimlerin yaygın olarak kullanıldığını, hangilerinin kullanılmadığını tespit etmek, doğrusu tahmin ile değil, ancak bu isimlere dair istatistik verilerle mümkün olacaktır. Ayrıca, tarihte ve günümüzde, bazı yerlerde, belli isimlerin yaygın olarak kullanıldığı bilinen bir husustur. Aynı yerde ve zamanda yaşamış, aynı adı taşıyan bazı kişilerin varlığı her zaman görülmektedir. Bu yüzden, araştırmaya gerek duymadan, kaide olarak “bunların bir-iki tanesinin gerçek, diğerlerinin uydurma kişiler” olduğunu söylemenin, genelleme olacağı için, fazla geçerliliği olmayacaktır.

Bize göre Juynboll, araştırmasının malzemesini yanlış kaynakta aramaktadır. Çünkü İbn Hacer’in *Tehzîbü’t-tehzîb*’i, kütüb-i sitte’de rivâyeti geçen kişileri tanıtır. Bunlar, bilindiği gibi, hadis râvîleri içinde belli ölçüde meşhur olan şahsiyetlerdir. İçlerinde elbette mükerrer, meçhul veya yanlışlıkla zikredilenler vardır. Ancak onların sayısı, “*Tehzîb*’de ve diğer ricâl kitaplarında yüzlerce uydurma râvinin bulunduğu gerçeği” (s. 200) şeklinde ifade edilen bir tespiti haklı çıkaracak ölçüde değildir. Zira, her birinin biyografisinde verilen malumat, onların ayrı kişilikler olma ihtimalinin yüksek olduğunu göstermektedir.

Kanaatimizce, “uydurma hadis râvîleri” konusu, zayıf ve mecrûh râvîler için telif edilmiş olan ricâl kitaplarından araştırılmalıdır. Bu kaynaklarda, zaman-zaman, *lâ vüçûde lehû/lâ yasihhu vüçûdühû* ifadesiyle uydurma kişilere işaret edilir. Ayrıca, onlarda, birçok râvi “meçûl” olarak nitelendirilmektedir. Bunların bir kısmı, bu hükmü veren muhaddise göre tanınmayan birisi olabilir. Bir kısmının ise kimliği gerçekten bilinmemektedir.²⁴

Bu uydurma râvîler teorisi, “isnatların uydurulması” meselesiyle doğrudan alakalıdır. Juynboll şöyle der: “Birisi, o kadar meşhur olmuş ve belirli bir yerde ve zamanda o kadar çok saygı görmüştür ki, sonunda onun adının geçtiği isnatlar da çoğalvermiştir... ricâl malzemesi de, otomatik olarak, bu çelişkili malzemenin kendilerine rahatlıkla atfedebileceği, aynı isimli fakat daha az meşhur değişik kişileri içerecek şekilde artmıştır.” (s. 177) Yani, meşhur râvîlerin isimleri, birçok uydurma hadisin senesinde kullanılmış, ricâl kitaplarının müellifleri de bunları farklı kişiler olarak tanıtmak suretiyle, eserlerini uydurma şahıslarla doldurmuşlar.

²⁴ Tespit edebildiğimiz kadarıyla Zehebî, *Mîzân*’ında bu ifadeyi dokuz kişi için kullanmıştır. İbn Hacer ise, *Lisân*’ında yirmi üç şahıs hakkında bu tür açıklama yapmaktadır. Bazen, *ma’dûm/’adem* (yok) denilen bu kişilerin, hayâlî/uydurulmuş şahsiyetler olduğu neredeyse kesindir. “Meçhul” hükmü verilen kişiler arasında da uydurma kişilerin bulunması muhtemeldir.

Bazı mevzû hadislerin meşhur güvenilir râvîler kanalıyla nakledilmesi, muhaddislerin farkında oldukları bir husustur. İbn Hibbân başta olmak üzere, zayıf râvîler konusunda kitabı olan müellifler, inceledikleri biyografilerin çoğunda bu durumu şu ifadelerle açıklamışlardır: Muhaddis isimleri uydurur, görmediği bazı kişileri hocası olarak tanıtır, sika/meşhur râvîlerden bâtil/münker hadisler rivâyet eder, sika râvîler üzerine hadis uydurur.²⁵ Hattâ, bazıları güvenilir/meşhur râvîlerden nakledilen mevzû nüshaların varlığı da bilinmektedir. Zayıf râvîler için yazılan kitaplarda onlara temas edilip, uydurma isnatları ortaya çıkarılmıştır.

Muhaddisler, “uydurma isnat” meselesini, “mevzû hadisler” ve “cerhedilen râvîler” ile irtibatlı olarak incelemektedir. Onlar, bu uydurma isnatlardaki kişilerin, kimlik bilgilerindeki benzerlikten dolayı meşhur sika râvîlerle karıştırılarak, ricâl kitaplarında sahîh-hasen-zayıf hadis râvîlerinin yanında uydurma kişiler olarak zikredildiği kanaatinde değillerdir. Juynboll ise, hadislerin ve isnatların genelini uydurma olduğunu (s. 174) düşündüğü için, böyle bir ayırım yapmamakta, bu yüzden kütüb-i sitte ricâlini tanıtan *Tehzîb*'de kimlik bilgisi benzer yüzlerce kişinin uydurma olduğunu iddia etmektedir.

“Ricâl kitaplarında mükerrer kişi” konusunu, muhaddisler, müttefik-müfterik yani kimlik bilgileri aynı olan kişilerle ilgili görmekten ziyâde, bir râvînin isnatlarda değişik kimlik bilgileriyle zikredilmesiyle irtibatlı görmektedirler. Tek bir râvî, asıl bu sebepten dolayı, birden fazla kişi zannedilir ve bu yüzden kitaplarda biyografi sayısı artmış olur.

İsnatlarda Râvîlerin Değişik İsim ve Sıfatlarla Anılmaları

Hadis râvîlerinin kimlik bilgilerindeki aynîlikler (müttefik-müfterik), zaman-zaman ayrı kişilerin tek şahıs zannedilmesine sebep olduğu gibi; onların isim, künye, lâkap ve nispetlerinin isnatlarda ayrı-ayrı söylenmesi de, gerçekte tek olan râvînin birden fazla farklı şahıslar zannedilmesine yol açmıştır.

Muhaddisler, isim, baba-dede adı, lakap, künye ve nispetlerinden hangisiyle meşhursa rivâyetlerde daha çok onunla zikredilirler. (Abdullâh) İbn ‘Avn, eş-Şa‘bî (‘Âmir b. Şerâhîl), en-Neha‘î (İbrâhîm b. Yezîd), ez-Zencî (Müslim b. Halid) gibi. Bazen de Katâde (b. Di‘âme es-Sedûsî) gibi neslinde tek isimli

²⁵ İbn Hibbân, on dört kişiyi “sika râvîler üzerine hadis uydurur” ifadesiyle tenkit etmektedir. (*Kitâbü'l-mecrûhîn* -Haleb, 1396- I, 135, 144, 145, 196, 265; II, 43, 88, 148, 250; III, 18, 74, 94, 125, 138)

olanlar sadece o ismiyle anılır.²⁶ Râvîleri, isnatlarda, meşhur olmadıkları kimlikleriyle zikretmek, bazen içinden çıkılmaz karışıklıklara yol açmaktadır.

Râvîlerin isnatlarda farklı kimlik bilgileriyle tanıtılması genellikle iki şekilde olur: a. Bir hocadan rivâyet edenlerin her biri, onu diğerlerinden farklı şekilde tanıtır, b. Tek bir râvî, rivâyetlerinde hocasını değişik şekillerde anar. İki durumda da, râvîler hakkında ileri derecede bilgisi olanlar bile, o hocayı tanıma hataya düşebilir.²⁷

Hocalarını bu şekilde farklı tanıtmayı işini, en çok müdellis râvîler yapmaktadır. Zaten bu husus, tedlîsin (gizleme) bir çeşidi kabul edilerek *tedlîsü's-şüyûh* (hocaların gizlenmesi) adını almıştır. Bu terim; râvînin, tanınmaması için hocasını meşhur olmadığı isim, künye ve nispetinden biriyle anmasını ifade etmektedir. Bu yolla, olumsuz hâline ve eksik ilmî ehliyetine vâkıf olmak isteyenlere karşı, onu gizlemiş ve tanınmasını güçleştirmiş olmaktadır.

Rivâyetlerde gizleme maksadıyla farklı tanıtılanların başında Muhammed b. es-Sâib el-Kelbî gelir. O, bazen Ebu'n-Nadr, bazen Hammâd b. es-Sâib, bazen de Ebû Sa'îd ve Ebû Hişâm olarak görülür. Kelbî'nin zayıf bir râvî olduğunda ittifak vardır. Hattâ bazıları, onu yalancılık ve hadis uydurmacılığı ile itham etmiştir.²⁸ Buna rağmen bir çok âlim, bilhassa nesep ilminde otorite kabul edilmiş olması sebebiyle, ondan rivâyet etmekten müstağnî kalamadığı için, değişik şekillerde tanıtmak sûretiyle kendisinden yaptığı rivâyetleri gizlemeyi düşünmüş olabilir. Ayrıca, söylenen isimle tanıdığı veya kendinden öncekilerin hatalı kullanımlarına uyduğu için, onu meşhur olmadığı şekilde tanıtanlar da olabilir.

Yalancılığı ve hadis uyduruculuğu ile tanınan Muhammed b. Sa'îd el-Maslûb²⁹ da senetlerde çeşitli isimlerle gizlenen kişilerden biridir. Hatîb, onun 8-9 ayrı tanıtımını tespit etmiştir. Hatta Ebû Tâlib Abdullâh b. Ahmed b. Sevâde,

²⁶ el-Hatîbü'l-Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'* (Riyâd, 1403/1982) II, 73. Isnatlarda, râvîler çoğu zaman sadece adları veya künyeleri yahut nispetleriyle geçer. Bu yüzden, adları, künyeleri veya nispetleri aynı olan birkaç râvînin tam kimliklerinin tespiti bazen problem olur. Onları birbirinden ayıracak baba-dede adı vb. gibi tamamlayıcı kimlik bilgileri kaydedilmediği için, bu durum Hadis usûlünde "mühmel" terimi ile ifade edilmiştir. Muhaddisler, mühmel râvîlerin kimliklerini tayin için bazı kitaplar yazmışlardır.

²⁷ 'Irâkî, *Fethu'l-muğîs* s. 381.

²⁸ Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl* (Beyrut, ts.) III, 556-559; Sehâvî, *Fethu'l-muğîs* III, 165. Ebü'l-Hasen el-Medâinî, hocası Ebü'l-Yakzân'dan, onu yedi ayrı kimlikle tanıtarak, rivâyet naklettiğini itiraf etmektedir. Bunlardan biri de, "Ebû İshâk el-Mâlikî"dir. Ebü'l-Yakzân Sühaym b. Haf's'ın tanıttığı bu yedi kimliği hakkında bkz. Hatîb, *el-Muvaddih* II, 158-162. (s. 162)

²⁹ Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl* III, 561-563.

onun hakkında şöyle demiştir: “Şamlı râviler, onun adını yüzden fazla değişik şekilde söylemişlerdir. O isimleri bir kitapta topladım. O, Şamlıların bir çok rivâyetini ifsat eden kişidir.”³⁰

Muhaddisler, bazen talebelerini imtihan etmek ve onlara alıştırma yaptırarak konuyu öğretmek gayesiyle de bu usûlü kullanmışlardır. Bir gün Râmehürmüzî'ye hocası Ebû Abdillâh b. el-Berrî: *Ebû Abdillâh ‘an Ebî ‘Urve ‘an Ebî'l-Hattâb ‘an Ebî Hamze* isnadında geçen bu kişilerin kimler olduğunu sormuş, bilemeyince onları *es-Sevrî ‘an Ma‘mer ‘an Katâde* şeklinde açıklayıp, Ebû Hamze'nin de Enes b. Mâlik'in (r.a.) künyesi olduğunu söylemiştir.³¹ Hattâ bu yüzden İbn Dakîkî'l-İd şöyle der: “Sika olan şeyhin tedlîsinde yarar vardır. Hıfz gücünün denenmesi demek olan bu uygulamayla, böyle bir isnâdın, hıfzı ve ricâli tanınması imtihan edilmek istenen kişiye sorulması neticesinde onun bilgisi ölçülmüş olur.”³²

Sika râvîlerden hadis senetlerinde isimleri çeşitli şekillerde geçenlere misâl olarak; Ebû Hüreyre, Ebû Sa‘îd el-Hudrî ve Hz. Âişe (r.a.)'den rivâyetleri olan Sâlim'i verebiliriz. O, Ebû Abdillâh Sâlim b. Abdillâh el-Medînî (110/728)'dir. Rivâyetlerde “Sâlim” adından sonra değişik şekillerde tanıtılmıştır. Hattâ bu sebepten el-İclî (261/874) bunu fark edemeyerek “Sâlim” isimli üç ayrı biyografi vermiştir. Aynı şekilde Müslim, İbn Hibbân ve Ebû Ali el-Hüseyn b. Muhammed (289/902) de değişik şekillerde söylenmiş olan bu “Sâlim” adının, birden fazla kişiye âit olduğunu zannederek, onu iki ayrı şahsın ismi olarak vermişlerdir. Halbuki doğru olan görüş Sâlim'in tek kişi olmasıdır.³³

“Sâlim” ismi hakkındaki muhtelif tanıtımlar, bilhassa onun kimlerin mevlâsı olduğunu tayin hususunda yoğunlaşmaktadır. O, kendisinden hadis rivâyet edenler tarafından, Sâlim mevlâ Şeddâd, Sâlim (mevlâ?) Sebelân, Sâlim mevlâ Devs, Sâlim mevlâ en-Nasriyyîn şekillerinde tanıtılmıştır. Bunların hepsi, aslında tek kişi olan Sâlim'in, râviler tarafından farklı şekillerde tanıtımıdır.³⁴

Buhârî'nin, *Sahîh*'inde hocası Muhammed b. Yahyâ ez-Zühli (258/872)'yi, bazen sadece “Muhammed”, bazen de dedelerine nispetle “Mu-

³⁰ el-Hatîbü'l-Bağdâdî, *el-Muvaddih* (Beirut, 1407) II, 399. Tanıtıldığı farklı şekiller için bkz. s. 394-399.

³¹ er-Râmehürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâ'î* (Beirut, 1404/1983) s. 265.

³² Sehâvî, *Fethu'l-muğîs* I, 212.

³³ İbnü's-Salâh, *‘Ulûmu'l-hadîs* s. 313; Sehâvî, *Fethu'l-muğîs* III, 167.

³⁴ el-Hatîbü'l-Bağdâdî, *el-Muvaddih* I, 290-294. Hatîb, bu meşhur Sâlim'den başka, rivâyetlerde farklı şekillerde tanıtılan üç Sâlim'den daha bahsetmektedir. (II, 143-144)

ammed b. Abdillah” (dedesi) veya “Muhammed b. Hâlid” (dedesinin babası) şeklinde zikredip, “Muhammed b. Yahyâ ez-Zühli” dememesi, Buhârî tarafından onun değişik şekillerde tanıtılmış olmasını göstermektedir.³⁵

Bu konuda sonraki âlimlere kaynak olan kitap, Abdulğani b. Sa’îd (409/1018)’in *Îzâhu'l-işkâl fi'r-ruvât* adını verdiği faydalı bir eseridir.³⁶ Abdulğani’nin bu kitabını Süyûtî telhîs etmiştir.³⁷ Daha sonra Hatîb, bu alanda büyük bir kitap ortaya koymuştur. Bu eser, konusunda yegâne eşsiz bir kaynak olarak kabul edilir. Hatîb, *tedlîsü’ş-şüyûh* (hocaları gizlemek) konusunu anlatırken, *el-Muvaddih li evhâmi'l-cem’ ve't-tefrîk* adlı kitabından bahsetmiş ve meşhur isim ve nispetleri değiştirilerek zikredilen kişilerin rivâyetlerinden bir çoğunu ihtiva ettiği için, onların tamamına vâkîf olmak isteyene, bu eserini tavsiye etmiştir.³⁸

Hatîb’in kitabı, iki konuda da kıymetli bilgiler ihtiva eden güzel bir eserdir. Kitabın adında geçen “cem” kelimesi, iki veya daha çok kişinin tek kişi; “tefrîk” ise, tek olan kişinin iki veya daha fazla kişi zannedilmesini ifâde etmektedir. Kitaptaki isimler, daha çok ikinci kısım yani tefrîk ile ilgilidir. Hatîb, rivâyetlerde değişik şekillerde geçen râvîlerin hepsini, hocaları, talebeleri ve geçtikleri isnatlarla birlikte, bu eserinde toplamaya gayret etmiştir.

Juynboll’un incelediği isimlerden isnatlarda değişik kimlik bilgileriyle geçenleri Hatîb’in kitabından tespit etmeye çalıştık. Buna göre, Bişr adlı râvîlerden dördü bir-iki farklı şekilde tanıtılmıştır. (II, 2-5) İbrâhîm adlı yedi, İsmâîl adlı üç ve Abdullah adlı bir kişi, isnatlarda “Ebû İshâk” künyeleriyle de zikredilmektedir. (I, 365-391, 413-417; II, 198) Bunlardan İbrâhîm b. Ebî Yahyâ’nın isnatlarda on ayrı şekilde zikredildiği görülmektedir. (I, 365-371) Üç Sâbit’ten ikisi künyesi, biri de dedesine nispetle de tanınmaktadır. (II, 11-13)

³⁵ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs* I, 211. Buhârî, *Sahîh*’inde ondan 23 yerde rivâyet nakletmiş, hiçbirinde “Muhammed b. Yahyâ ez-Zühli” dememiştir. Onun kimliğini gizleme sebebi şudur: Neysâbûr’a geldiğinde, Zühli halku’l-Kur’ân meselesinden dolayı onu tenkit ederek, derslerinin boykot edilmesini istemişti. Halbuki Buhârî, daha önceden Zühli’den bazı hadisleri dinlemişti. İşte bu yüzden, ondan hadis rivâyetini bırakmamış, ama tam kimliğini açıklamamaya da özen göstermiştir. (İbnü’l-Kayserânî, *el-Cem’u beyne ricâli’s-Sahîhayn* -Beyrut, 1405- II, 465)

³⁶ İki yazma nüshası için bkz. Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-'arabî* (Kâhire, 1977) I, 374.

³⁷ Bayezit Milli Ktp., Umûmî nr. 7905, v. 47^a-61^b. Süyûtî, Hatîb’in *el-Muvaddih* adlı kitabındaki isimlere nispetle, Abdulğani’nin kitabında çok az isim olduğunu söylemiştir. (Hatîb, *el-Muvaddih* I, 4)

³⁸ el-Hatîbü'l-Bağdâdî, *el-Kifâye* s. 524, 527. Vekî’ şöyle demiştir: “Kim, ismiyle bilineni künyesi ile yahut künyesi ile bilineni ismiyle zikrederse, bu ilimden (Hadis) habersiz demektir.” (s. 527)

İsnatlarda iki veya daha fazla şekilde tanıtılan Sa‘îd’lerin sayısı dokuzdur. (II, 131-138) Hâlid’lerden bir-iki şekilde tanıtılan ise beş kişi vardır. (II, 77-83)

Râvîlerin isnatlarda farklı kimlik bilgileriyle söylenmesine dikkat etmeyen, bunların ayrı kişiler olduğunu zannedebilir. Muhaddislerin hemen hepsi, bu hususta hata ve yanılığdan kurtulamamışlardır. Ancak, görüldüğü gibi onlar bu problemin farkındadır. Bu yüzden ricâl kitaplarının çok sayıda uydurma râvî ile dolu olduğunu iddia etmek yerine, hata ve yanlışlardan kaynaklanan mükerrer şahısların bulunduğunu söylemek daha doğru olacaktır. Ricâl kitaplarının müellifleri, ilgili biyografilerde zaman-zaman bu duruma işaret etmektedir.

Muhaddislerin düştükleri hatalar çerçevesinde, kimlik bilgilerinin incelenmesine dair Hatîb’in kitabından birkaç örnek, konumuz için aydınlatıcı olacaktır. Buhârî, biri Muâviye b. Kurra’nın, diğeri Mahled’in öğrencisi “Hammâd b. Yezîd” adlı iki kişi zikretmiştir. Halbuki bu “Hammâd” tek kişidir. Hatîb’e göre, Buhârî’nin dışında bütün muhaddisler onun tek şahıs olduğunda hem fikirdirler. (I, 94-95)

Ahmed b. Hanbel ve başka muhaddisler, “Ziyâd b. Ebî Meryem” ile “Ziyâd b. el-Cerrâh”ın aynı kişi olduğunu söylemişlerdir. Halbuki bu ikisi farklı kişilerdir. Onların hataya düşmelerinin sebebi, bir hadisin isnadında râvîlerden bir kısmının onu “İbnü’l-Cerrâh”, bir kısmının da “İbn Ebî Meryem” olarak zikretmesidir. Muhaddisler, aynı hadiste geçtiği için, bu iki şekilde tanıtılan Ziyâd’ın tek kişi olduğunu zannetmişlerdir. Hatîb ise, o hadisin muhtelif târiklerini inceleyerek, bunların iki ayrı Ziyâd olduğu sonucuna ulaşmıştır. (I, 247-263)

Ebû Dâvûd, Âcurrî’nin “Ebû İshâk el-Hamîsî”yi sorması üzerine, onun münker hadisler rivâyet eden “Husayn b. Ömer” olduğunu söylemiştir. Halbuki o, Hâzim b. el-Huseyn’dir. Zira Husayn b. Ömer’in nispeti “Ahmesî”, künyesi “Ebû Ömer”dir. Nitekim Buhârî, Müslim, daha önceki ve sonraki muhaddisler, bu ikisinin ayrı kişiler olduğunda icma etmişlerdir. (I, 315-317)

Muhammed b. Yahyâ ez-Zühîlî, Sa‘îd b. Yesâr ile Sa‘îd b. Mercâne’nin aynı kişi olduğunu zannetmiştir. Halbuki diğer kimlik bilgilerine bakıldığında bu ikisinin ayrı kişiler olduğu anlaşılmaktadır. Şöyle ki, İbn Yesâr’ın künyesi Ebü’l-Hubâb, İbn Mercâne’ninki Ebû Osmân’dır. İbn Yesâr, Ebû Müzerriid’in; İbn Mercâne ise Benû ‘Âmir b. Lüey’in mevlâsıdır. Baba adları, vefat tarihleri ve ömürleri de farklıdır. Mercâne annesidir, babası Abdullah’tır. İbn Mercâne h. 97’de 77, İbn Yesâr ise h. 117’de 80 yaşında vefat etmiştir. (I, 278-281)

Hatîb'e göre, hadis râvîleri arasında "Sâlih b. Sâlih" adlı üç kişi vardır. Meşhur olan, Sâlih b. Sâlih b. Hayy el-Hemdânî'dir. İkincisi, "el-Esedî, el-Kûfi"dir. İkisi de Şa'bî'den rivâyet ettiği için, ikincisi birinciyle aynı kişi zannedilmiştir. Halbuki farklıdırlar. Çünkü birisi Hemdânî, diğeri Esedî nispetlidir. İkincisinden Zekeriyâ b. Ebî Zâide ve 'Atâ b. Müslim hadis rivâyet etmiştir. Oysa, bu iki kişinin, İbn Hayy'dan hiçbir rivâyeti yoktur. Üçüncü Sâlih, Sâlih b. Sâlih b. Dînâr el-Medenî'dir.³⁹ (I, 125-126)

el-Muvaddih'in birinci bölümünde; önce Buhârî'nin *et-Târîhu'l-kebîr*'inde hata ettiği 74, sonra diğeri hadis imamlarının yanıldığı 12, daha sonra da kimlik bilgilerinde ihtilâf edilen 9 râvî incelenir. Bazıları hakkında, kendilerinden rivâyet edilen hadislerin muhtelif tarihleri sunularak, geniş bilgi verilmektedir. Meselâ, Ali b. el-Medîni, kardeş râvîler konusunda, İbn Ebî Sâlih'in "Süheyl, 'Abbâd, Sâlih ve Abdullah" adlarında dört oğlu olduğunu söylemiştir. Halbuki "Abbâd", Abdullah'ın lâkabıdır. Hatîb, bu ikisinin tek kişi olduğunu, zikrettiği birçok rivâyet ve delille ispat etmektedir. (I, 263-272) İkinci bölümde ise, daha çok, isnatlarda farklı kimlik bilgileriyle geçtiği için ayrı kişiler zannedilebilecek 539 râvî -adlarına göre alfabetik tertiple- hakkında bilgi verilmektedir. En son da künyesi ile meşhur olan dört kişi tanıtılır.

Bu yüzden, *el-Muvaddih*, sahasının en güzel ve çok faydalı bir kaynağıdır. O, aynı zamanda rical kitaplarının ana kaynağı sayılan Buhârî'nin *et-Târîhu'l-kebîr*'ini açıklayıcı ve tamamlayıcıdır. Dolayısıyla ona müracaat eden, ricâl bilgisinde hataya düşmekten büyük ölçüde kurtulur. Çünkü Hatîb, önceki kitaplardan istifade etmenin yanı sıra, rivâyetlerde değişik şekillerde geçen râvîlerin hepsini, hocaları, talebeleri ve geçtikleri isnatlarla birlikte, bu eserinde toplamaya gayret etmiştir.

Babasının Adına veya Künyesine Nispet Olunan Râvîler

Şahsın, babasının adına veya künyesine nispet edilmesi, kimlik tayini için bazen bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle, bu iki şeklin de ayrı ayrı kullanılmasından dolayı, bazen tek kişi birden fazla zannedildiği gibi, bazen de bir kaç şahıs aynı kişi olarak kabul edilebilmektedir. Hatîb, bu hususta Süleymân b. el-Muğîre ile Süleymân b. Ebi'l-Muğîre aynı kişi mi, yoksa bu ikisi farklı şahıslar mı? sorusuna muhatap olunca, bu tür isimleri topladığı *Ğunyetü'l-mültemis fi îzâhi'l-mültebis*⁴⁰ adını verdiği bir kitap yazmıştır.

³⁹ Rivâyetlerde farklı kimlik bilgileri ile zikredilen "Sâlih" adlı dört kişi için bkz. II, 171-174.

⁴⁰ Bu kitap, Nazar Muhammed el-Fâryâbî tahkiki ile Riyad'da 1413'te basılmıştır.

Hatîb, Ma'dân için hem "İbn Talha" hem de "İbn Ebî Talha", Seyf için de hem "İbn Süleymân" hem de "İbn Ebî Süleymân" demenin doğru olduğunu, çünkü bunların hadisini rivâyet edenlerin iki şekli de kullandığını belirterek şöyle der: "Hadis râvîleri arasında durumları bu ikisi gibi olan bir grup vardır ki, kendilerinden yapılan rivâyetlerde isimleri böyle iki değişik şekilde söylenmiştir. Kitabımızın başında bunları ele alcağız."⁴¹

Hatîb, bu kitabını telifine sebep olan sorudaki kişinin (Süleymân), iki farklı şahıs kabul edilmesinde, âlimlerin ihtilâfı bulunmadığını bildirerek şu önemli hususa dikkatimizi çeker: Râvîlerin isimleri ancak işitme yoluyla bellenebilir, akıl yürütmenin bu konuda fazla faydası olmaz. O şöyle der: "Birbirine benzer isimlerden yola çıkarak, aynı kâideyi diğerlerine de uygulamak -bazı durumların îzâhında bir nebze faydalı olacağı düşünülse bile- doğru olsaydı, Hadisçiler değişik isimler ve nispetler hakkında yaptıkları araştırmaları bırakarak onca yorgunluklara katlanmazlar; onları benzerlerine mukâyese etmekle iktifâ ederlerdi. Buna göre de babasının ismine ve künyesine nispet edilen aynı isimdeki kişilerin tek şahıs kabul edilmesi gerekirdi. Halbuki, onlardan farklı şahıslar olanlar vardır ki, bunlar kitabımızın sonraki bölümünde mevzubahis edilecektir."⁴²

Kitabın ilk bölümünde; iki şekilde de söylenen, ama tek şahıs olan 70 kişi, sahâbeden başlanarak tabaka tertibiyle, onları iki şekilde söyleyenlere gelinceye kadar sıralanmıştır. Her birinin adı, memleketi, tabakası ve hocaları ile talebelerinden bir kısmı zikredilir. İkinci bölümde ise; farklı şahıslar olanlar alfabetik tertiple toplanır. Önce ilk isim sahibi, sonra da "İbn Ebî Fülân" şeklinde bilinen ikinci isim sahibi kısaca tanıtılır. Hatîb, bazen bunlardan önemli gördükleri hakkında bilgi vererek, diğerlerini ismen saymakla veya "bu isimden şu kadar kişi var" şeklinde yaklaşık bir sayı vermekle yetinmiştir.⁴³

Sonuç

Hadis râvîleri ve rivâyetleri hakkında bir hüküm verebilmek için, her şeyden önce onların kim olduklarının yani tarihi şahsiyetler olup-olmadıklarının

⁴¹ Mahmûd et-Tahhân , a.g.e. s. 194.

⁴² Mahmûd et-Tahhân, a.g.e. s. 194-195.

⁴³ Mahmûd et-Tahhân, a.g.e. s. 195-196. Her iki bölümden misaller için bkz. a.g.e. s.196-199. Ebü'l-Feth el-Ezdî diye meşhur olan Muhammed b. el-Huseyn (374/984), *Men vâfaka ismühû isme ebîhi* (Ammân, 1410) adlı kitapçığında, kendi ve baba adı aynı olan 97 râviyi sayarak, birkaçının rivâyet ettiği bir hadisi zikretmiştir. Kendi ve baba adı aynı olan bu kişiler arasında en çok "Abdullah b. Abdullah" olup, onların sayısı on beşi bulunmaktadır.

tespiti gerekir. Kim olduğu bilinmeyen kişinin rivâyetleri değerlendirmeye tabi tutulmaz. Muhaddislerin büyük gayretlerine rağmen, binlerce râvînin kimlik bilgilerinin eksiksiz bir şekilde muhafaza edilmesi mümkün olmamıştır. Bu bilgilerdeki benzerlik ve aynîlikler, şahısların birbiriyle karıştırılmasına sebep olduğu için, bu konuda çok sayıda eser yazılarak, ilgili problemler çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır.

Râvîlerin kimlik bilgileriyle ilgili problemler, büyük ölçüde, onların hadis senetlerinde râvîler tarafından tanıtılış biçimlerinden kaynaklanmaktadır. Çünkü, bir hocadan hadis alan talebelerden her biri, zaman-zaman o hocanın kimliğini farklı şekillerde söylediği gibi, bazıları da rivâyet aldıkları hocalarını meşhur olmadıkları kimlik bilgileriyle zikretmektedir. İlk asırlarda kimlik bilgilerinin/nüfus kayıtlarının düzenli bir biçimde tutulmamış olmasının, bu problemlerde önemli bir rolü vardır. Ayrıca hataların büyük çoğunluğu, güvenilir olmayan yazılardan veya şifâhî duyumlardan yapılan nakillerden kaynaklanmaktadır.

Büyük hadis imamları da dahil hiçbir muhaddisin, râvîlerin kimlik bilgileri hususunda, hata yapmaktan kurtulamadığı bir gerçektir. Buna rağmen, biyografi bilgisinde, muhaddislerin gayretinin ve ortaya koydukları çalışmaların takdire şayan olduğu da bilinen bir husustur. Müslümanlar, bu alanda diğer kültürlerden çok daha zengin ve sağlam bir mirasa sahiptir. Bu mirasın içinde ayıklanabilecek bir kısım hatalı ve yanlış bilgilerin bulunmasını, “ricâl kitapları yüzlerce uydurma râvî ile doludur” iddiasına gerekçe yapmanın, bir genelleme olacağı için, bilimsel yönden geçerli olmayacağı kanaatindeyiz.